

*Sevara RAHMATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ummuabdulaziz418@gmail.com*

O'zMU professori. M. Qurbanova. taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF PHONETIC REPETITION USED IN THE POEMS OF ESHKABIL SHUKUR IN EXPRESSING CONNOTATION

Annotation

Today in world linguistics, the issue of the expression of connotativeness in language has been studied in various aspects, and many achievements have been made. As works in this direction, the problem of expressing connotation in the artistic text was also studied. The pragmatic essence of connotation is manifested in the artistic text in a unique way. This article talks about repetition and its types, which serve to express different connotative meanings in poetics, as well as the importance of phonetic repetitions used in the poems of the famous Uzbek poet Eshqobil Shukur in increasing the impact of the text.

Key words: Types of repetition, phonetic repetition, connotativ meaning, alliteration, vowel doubling, consonant doubling.

ЗНАЧЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОГО ПОВТОРА, ИСПОЛЬЗУЕМОГО В СТИХОТВОРЕНИЯХ ЭШКАБИЛА ШУКУРА ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ СМЫСЛОВОГО СОДЕРЖАНИЯ

Аннотация

Сегодня в мировой лингвистике вопрос выражения коннотативности в языке изучен в различных аспектах и достигнуто немало достижений. В ходе работ в этом направлении изучалась и проблема выражения коннотации в художественном тексте. Прагматическая сущность коннотации проявляется в художественном тексте уникальным образом. В данной статье говорится о повторе и его видах, которые служат для выражения различных коннотативных значений в поэтике, а также о значении фонетических повторов, используемых в стихах известного узбекского поэта Эшкabila Шукура, в повышении воздействия текста.

Ключевые слова: Виды повторов, фонетический повтор, коннотативное значение, аллитерация, удвоение гласных, удвоение согласных.

ESHQOBIL SHUKUR SHE'RLARIDA QO'LLANGAN FONETIK TAKRORNING KONNOTATSIYANI IFODALASHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Bugungi kunda jahon tilshunosligida tilda konnotativlikning ifodalanishi masalasi turli aspektlarda tadqiq etilib, ko'plab yutuqlarga erishildi. Bu yo'nalishdagi ishlar sifatida badiiy matnda konnotatsiyaning ifodalanishi muammosi ham o'rganildi. Konnotatsiyaning pragmatik mohiyati badiiy matnda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada poetikada turli konnotativ ma'nolar ifodalashga xizmat qiluvchi takror va uning turlari, shu bilan birga, taniqli o'zbek shoiri Eshqobil Shukur she'rlarida qo'llangan fonetik takrorlarning matn ta'sir kuchini oshirishdagi ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Takror, fonetik takror, konnotativ ma'no, unlining ikkilantirilishi, undosh tovushning ikkilantirilishi.

Kirish. Ma'lumki, takror til birliklarining nutqiy funksional imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi uslubiy vositadir. Takrordan, ayniqsa, badiiy adabiyotda asar matnida ta'sirchanlikni hosil qilishda, tasviriylikni kuchaytirishda, ta'kidni oshirishda keng foydalaniladi. Badiiy matnda yozuvchi bu maqsadlarga erishishda takrorning turli ko'rinishlarini qo'llaydi. Zero, ilmiy adabiyotda tilning ekspressiv funksiyasi ikkinchi planga ko'chirilsa, badiiy adabiyotda tilning ekspressiv funksiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shunga ko'ra lingvistik tadqiqotlarda takrorning qator turlari farqlanadi. Jumladan, A.A.Minakova takrorning quyidagi tiplarini ajratgan:

- 1) takrorlanuvchi til birligining xarakteriga ko'ra tovushlar takrori, alohida _____
- 1 Абдуллаев . А. Ўзбек тилида тақрорий гаплар. –Ўзбек тили ва адабиёти .- Тошкент, 1977.-№.5 .9 б. morfemalar, so'zlar, frazeologizmlar, turg'un birliklar, morfologik shakllar, leksik bloklar, sintaktik qurilmalar takrori;
- 2) takrorlarning bir-biriga nisbatan matnda joylashuv belgisiga ko'ra kontakt va distant takrorlar;
- 3) matn strukturasi kompozitsion funksiyasiga ko'ra anaforik, epiforik, xalqalanuvchi takrorlar, satr va baytlar takrori.
- 4) matnda takrorlanuvchi birliklar miqdoriga ko'ra ikki marta, uch marta va ko'p marta uchraydigan takrorlar;
- 5) takrorlanuvchi birliklar sifatiga ko'ra to'liq va qisman takrorlar2.

M.Yo'ldoshev esa badiiy matnda takrorlanuvchi birliklarning qaysi turkumga mansubligiga ko'ra ot takrori, sifat takrori, olmosh takrori, fe'l takrorini ajratish mumkinligi, mazkur birliklarning joylashish o'rni va o'rtadagi masofasiga ko'ra kontakt (masofasiz, yaqin o'rinli), distant (masofali, uzoq o'rinli) takrorlarga ajratilishini bayon qiladi3.

Ijodkorning she'rlarida takrorning yuqorida qayd etilgan barcha turlarini uchratish mumkin. Ushbu maqolada shoir she'rlarida kuzatilgan takrorning ayrim turlari va ular orqali konnotatsiyaning ifodalanishi masalasini yoritamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot davomida konnotatsiya va uning ifodalanishi, xususan, badiiy matnda o'ziga xos konnotativ ma'no ifodalovchi takror va uning linvopoetik tahlillariga doir adabiyotlar bilan tanishib chiqildi.

Badiiy nutqda konnotativlikning ifodalanishi masalasi S.Maksumovaning "E.Vohidov asarlarida konnotativlikning ifodalanishi" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida maxsus o'rganildi. Bu ishda shoir she'rlarida konnotatsiyaning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik vositalar orqali hosil qilinishi masalasi o'rganildi4.

2Минакова А.А. Типы повторов и их функции в поэтических тесктах: Автореф. дисс. ... канд.филол.наук. – Майкоп, 2012. – С. 9.

3 Ўлдошев М., Ядгаров Қ. Бадий матнинг лисоний таҳлили. – Тошкент, 2007. – Б. 80-81.

4Максумова С. Э.Вохидов асарларида коннотативликнинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – 21 б.

M.Qurbonovanning maktabgacha yoshdagi o'zbek bolalari nutqining pragmatik xususiyatlari tadqiqiga bag'ishlangan doktorlik dissertatsiyasida so'zlashuv va badiiy asarlardan olingan misollar tahlili orqali bolalar nutqida konnotatsiyaning ifodalanish masalasi yoritilgan.5

S.Muminov va M.Nishanvayeva o'zlarining "Malika Mirzo qizi asarlarida badiiy takrorning lingvopoetik tahliliga doir" maqolasida "Takrorning asosiy vazifasi badiiy asarda muallif va qahramonlar nutqini ta'sirchan etish, fikr bayonini aniqlashtirish va bu orqali kitobxonni asar voqealari ro'y berayotgan zamon, makon va vaziyatiga ishonitirishdan iborat" tarzida izohlagan.6

R.Qo'ngurov esa "O'zbek tilining tasviriy vositalari" risolasida "Poeziyada ma'lum tovush, so'z yoki birikma takrorlanar ekan, bu so'z va birikmalarga vazifalar berilganga o'xshaydi, tasvirlanayotgan obyekt xuddi shu so'zlar vositasida baholanayotganday tuyuladi"7. Olim nazarda tutgan vazifa konnotativ vazifa bo'lib, she'riy matnda til birliklariga ularni takror qo'llash orqali yuklatiladi. Bunday konnotatsiya takror qo'llangan til birligining yangi ma'no bilan boyitilishida, uning qo'shimcha ma'no qirralariga ega bo'lishida, nutq egasining bildirilayotgan fikrga, voqelikka subyektiv munosabatining qo'shilishida namoyon bo'ladi. Badiiy matnda shoir til birliklarini takror qo'llash orqali ularning zimmasiga konnotativ vazifa yuklaydi. Shunga ko'ra til birliklari badiiy matnda takror qo'llanar ekan, endi u qo'shimcha ma'no qirrasiga ega bo'ladi. Bunday ma'no badiiy matnning estetik qimmatini, ta'sirchanlikni oshirishga olib keladi. Ammo til "birliklarini takror ishlatish har doim ham nutqni bezayvermaydi, ammo takror me'yorni bilib ishlatilganda fikrni ixcham va lo'nda ifodalash, urg'uli holatlarni ta'kidlash vositasiga aylanadi"8

5Курбонова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док. (DSc) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 189.

6 Muminov S., Nishanvayeva M. Malika Mirzo qizi asarlarida badiiy takrorning lingvopoetik tahliliga doir // Journal of Advanced Research and Stability. 2023. – №3. – B. 349.

7 Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 128.

8Muminov S., Nishanvayeva M. Malika Mirzo qizi asarlarida badiiy takrorning lingvopoetik tahliliga doir // Journal of Advanced Research and Stability. 2023. – №3. – B. 348. (–B. 348-352)

Albatta poetik matn yaratishda takrordan o'rinli foydalanish, uning badiiy- estetik vazifasiga to'g'ri baho bera olish shoirning mahoratiga bog'liq. Eshqobil Shukur esa buni uddalay olgan mahoratli o'zbek shoirlaridan biridir.

O'zbek tilshunosligida shoir Eshqobil Shukur she'rlari kognitiv, lingvopoetik aspektlarda maxsus o'rganilgan. Jumladan, I.Ernazarova Eshqobil Shukur asarlarida so'z ijodkorligining lisoniy-kognitiv tahlili muammosini yoritgan, N.Erkinova esa shoir she'rlarining ayrim lingvopoetik xususiyatlarini ochib bergan.9

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tavsiflash, semantik-sintaktik, kontekstual-matniy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar. Taniqli o'zbek shoiri Eshqobil Shukur she'rlarida konnotatsiyaning ifodalanishida takrorga alohida o'rin berilgan bo'lib, bu usulda go'zal poetik ifodalar hosil qilingan. Ijodkor she'rlarida qanday til birliklari takror qo'llanganligi, ya'ni takror obyektiga ko'ra quyidagi takror tiplarini ajratish mumkin: fonetik takror, leksik takror, morfologik takror, sintaktik takror.

Shoir she'rlarida fonetik takrorning quyidagi turlari uchraydi:

1.She'rdagi turli so'zlardagi muayyan unli yoki undosh tovushni takrorlash orqali unli va undosh tovushlar takrori hosil qilinadi.

2. She'rdagi so'z tarkibidagi muayyan unlini ikkilantirish orqali unli tovush takrori hosil qilinadi.

3. She'rdagi so'z tarkibidagi biror undoshni ikkilantirish orqali undosh tovush takrori hosil qilinadi.

E.Shukur she'rlarida muayyan unli yoki undosh tovushning turli so'zlar tarkibida takrorlanib kelishi kuzatiladi. Masalan:

Ovulning vujudiga

Oqadi oq yog'dular.

Yigit Oyga tashlanar,

9Эрназарова И. Муаллиф сўз ижодкорлигининг лисоний-когнитив таҳлили (Эшқобил Шукур ижоди мисолида): Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2022; Эркинова Н. Eshqobil Shukur she'rlarining lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. bo'yicha fals. d-ri (PhD) diss. – Toshkent, 2024. – 138 b.

Ko'lida olov xanjar. ("Eng qadimgi qo'shiq")

Berilgan misolda o unlisi turli so'zlar boshida takrorlanib kelgan. Natijada she'r matnida ohangdorlik hosil bo'lib, ta'sirchanligi ortgan. Badiiy adabiyotda unli (yoki undoshlar) uyg'unligini yuzaga keltiruvchi bunday tovush takroriga asoslangan san'at turi alliteratsiya deb nomlanadi.

E.Shukur bu usulda undosh tovushlarni ham takror qo'llagan. Masalan:

Xatmi bu, xatmmi, yo xatmi Hayot,

Qog'ozga aylanib borardi Ayol. ("1943 йил. Урушдан хат келди")

Sevgilim, sen gulsan, sevgining guli,

Senga bo'ylay olmas na davlat, na shon... ("Sevgilim...")

Beshikka belarlar o'sha Bir kunni.

Bobolar kaftiga to'lar duolar.

O, bizning Bir kun kelar... ("Bir kun")

Shoir she'rlarida so'zlar tarkibida muayyan unli yoki undosh tovushlarning ikkilantirilishi (aa, o'o', ii; vv, tt, qq, yy tarzida) orqali konnotatsiyaning ifodalanishi uchraydi. Tovushlarning bunday usulda takrorlanishi natijasida matnda ajablanish, hayrat, tahsin kabi qo'shimcha konnotativ ma'nolar ifodalanadi. Masalan:

Derazangdan nari bepoyon, bedil

Yastanib yotadi shunday mangulik:

«O', yana o'shami... O'sha... Eshqobil».

O'o' yanaa o'shaami o'shaa Eshqobil. ("egrandagi yer bo'lib aylanar zamon...")

Ushbu she'rdagi o' undovi, o'sha olmoshi, Eshqobil atoqli oti tarkibidagi o', a, i unli tovushlari ikkilantirilgan. Natijada bu so'zlarga taajjub, hayrat konnotativ ma'nolari yuklangan.

Quyidagi she'rdagi esa ho'sh undovi tarkibidagi o' unlisining ikkilantirilishi oqibatida takror unli hosil bo'lgan. Natijada ushbu so'z orqali muallifning govmishiga undashi, uni tinchlantirishi ma'nosi kuchaygan. Ayniqsa, ushbu so'zning she'rning har bir bandi boshida takrorlanishi ta'sirchanlikni yanada oshirgan:

Ho'o'sh-ho'o'sh... Ho'o'sh...

Govmishim, iysin suting,

Bag'rimda bo'g'ma tutun,

Oq siynamning ostida

Qobirg'alarim o'tin.

Ho'o'sh... Ho'sh... Ho'o'sh...

Yelinda sut tizillar,

Qo'sh ko'kragim izillar.

Kuygan sahro – bag'rimda

Yonar shamol bezillar... (“Befarzand ayol”)

E.Shukur she'rlarida so'z tarkibidagi undosh tovushning ham ikkilantirilishi kuzatiladi. Masalan, uning “Taslim” she'rida q tovushlari ikkilantirilib, undosh tovushlar takrori hosil qilingan:

Oqqana tovuq oq bo'ldi,

Uch karra taloq bo'ldi.

Elga kulgi – tovg'a tulki,

Shaqqillab shaloq bo'ldi.

Ushbu parchada shaqillamoq so'zi tarkibidagi q tovushining takrori natijasida takror undosh yuzaga kelgan. Bu tovushning takrorlanishi natijasida so'zga konnotativ ma'no yuklangan, so'zda ifodalangan harakatning intensivligi ortgan.

Sho'irning quyidagi she'rlarida esa t tovushi ikkilantirilgan:

Nogoh it orqasin yerga qo'ydi-da,

To'rttala oyog'in baland ko'tarib,

Go'yo yer ustida osmon ko'tarib,

Ko'zin ko'kka tikib nolalar qildi,

Yaratgan yodi-la volalar qildi. (“Hamal ayvoni”)

E.Shukur ayrim she'rlarida v tovushini ikkilantirish orqali hissiy konnotatsiyani hosil qilgan. Quyidagi she'rida salbiy bo'yoqqa ega uvv so'zidagi v tovushining ikkilantirilishi natijasida salbiy konnotatsiya yanada kuchli ifodalangan:

Tog'dan toshlar qulaydi,

Ko'zdan yoshlar qulaydi,

Qismatning qora qo'li

Peshonangni silaydi.

Voy, Mengim-a, sho'r Mengim.

Uvv!.. Uv!!!

Ko'zingda Boymoqlining

Suratlari qotadi,

Kafanda jonsiz tana –

Tirik armon yotadi.

Voy, Mengim-a, sho'r Mengim.

Uvv!.. Uv!!! ... (“Mengim momoning yo'qlovlari”)

Sho'irning ushbu she'rida Uvv!.. Uv!!! undov gapi 11 marta takrorlangan. Aslida uvv so'zi inson azoblanib yig'laganda chiqadigan tovushga nisbatan taqlid asosida hosil qilingan bo'lib, hissiy salbiy bo'yoqqa ega. Ushbu so'z takrori orqali lirik qahramonning Mengim momoning achchiq qismatiga (Ushbu yo'qlov inqilob davrida xorijga surgun qilingan va azob-uqubatda olamdan o'tgan Mengim momo tomonidan o'ziga aytilgan) kuyunishi yanada kuchli ifodalangan, momoni bu quyga solgan vahshiylarga nisbatan nafrat hissi namoyon bo'lgan. She'rdagi bu so'zning ko'p marta takrorlanishi esa mazkur hissiy munosabatni yanada kuchaytirishga, uni bo'rttirishga xizmat qilgan.

E.Shukur she'rlarida v tovushining boshqa shoirlarda kuzatilmagan takrori uchraydi:

Saboh havvolari huvillaganda,

Tong tanglayi — nayzor shovullaganda.

So'zona dilimni so'zga cho'ktirdim,

To'tyona tilimni suvga cho'ktirdim... (“Hamal ayvoni”)

Iblis tuzoq tuzar ruh ila jonga,

Iymonga guldasta tuzaydi aflok.

To'rt ming yildan beri ikki ilonga

Har kun dil yedirib ovvora Zahhok. (“Hamal ayvoni”)

Berilgan she'rlarda havo, ovora so'zlari tarkibida v tovushi ikkilantirilgan. Buning natijasida ushbu so'zlar ma'nosi kuchaytirilgan.

Shoir ba'zan misra tarkibidagi so'zlarda ham unli, ham undosh tovushni ikkilantirib, unli va undosh tovushlar takrorini yuzaga keltiradi. Masalan:

Tutqoziqqa boyli bola, boy bola,

Toltobutda joyli bola, voy bola,

voyy bola-a...

Kuyuk ko'ngil ko'k kiyganda ko'k kuyar,

Kiyik singil singraganda tosh iyar.

Yoriltoshning sutin ichgan boy bola,

voyy bola-a... (“Yonib ketgan marsiya bo'laklari”)

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, istedadli shoir Eshqobil Shukur lirik qahramonning ruhiyati, kechinmalari va ichki olamini aks ettirishda, voqelikni o'quvchi ko'z o'ngida gavdalantirishda, umuman, badiiylilikni ifodalashda takrorlardan, xususan, fonetik birliklar takroridan mohirona foydalangan. Misollar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, shoir

she'rlarida so'z tarkibidagi unli va undosh tovushlarni ikkilantirish orqali so'zga konnotativ ma'no yuklangan. Bu esa shoirning o'ziga xos badiiy ijod uslubidir.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида такрорий гаплар. Ўзбек тили ва адабиёти.- Тошкент-1977.- №5.- Б-16.
2. Минакова А.А. Типы повторов и их функции в поэтических текстах: Автореф. дисс. ... канд.филол.наук. – Майкоп, 2012. – С. 9.
3. Йўлдошев М., Ядгаров Қ. Бадий матнинг лисоний таҳлили. – Тошкент, 2007. – Б. 80-81.
4. Максумова С. Э.Воҳидов асарларида коннотативликнинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. –Б. 21.
5. Қурбонова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док. (DSc) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 189.
6. Muminov S., Nishanvayeva M. Malika Mirzo qizi asarlarida badiiy takrorning lingvopoetik tahliliga doir // Journal of Advanced Research and Stability. 2023. – №3. – В. 349.
7. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 128.
8. Е.Шукур. Ҳамал айвони. - Шарқ.-Тошкент-2002.
9. Е.Шукур. Сочлари сумбул-сумбул.- Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.- Тошкент- 1988.